

ДУБАС Т. В.,
здобувач кафедри адміністративного
та господарського права
(Запорізький національний університет)

УДК 340.111.5:316.774

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

У статті досліджуються особливості правового регулювання захисту інформаційних прав громадян на сучасному етапі, встановлюється роль Національної стратегії у сфері прав людини в даному процесі.

Ключові слова: інформаційні права громадян, державна інформаційна політика, правове регулювання, інформаційний простір, інформаційна сфера, інформаційне середовище, інформаційна війна.

В статье исследуются особенности правового регулирования защиты информационных прав граждан на современном этапе, устанавливается роль Национальной стратегии в области прав человека в данном процессе.

Ключевые слова: информационные права граждан, государственная информационная политика, правовое регулирование, информационное пространство, информационная сфера, информационная среда, информационная война.

In article author searched modern stage and features of legal regulation of protection informational rights of citizens. Is determined role of National Strategy on human rights in this activity.

Key words: informational rights of citizens, state information policy, law regulation, information space, information sphere, information environment, information warfare.

Вступ. Попри сплеск наукового інтересу до різних аспектів розвитку інформаційного суспільства нині у наукових працях існують лише поодинокі спроби системної теоретичної розробки інформаційних прав громадян у такому суспільстві. Поза це існуючі дослідження у цій сфері почасти характеризуються фрагментарністю, що зумовлює необхідність комплексного дослідження як власне інформаційних прав громадян, так і проблем їх захисту, й відтак – розроблення нових правових підходів до визначення ролі держави в цьому процесі.

Водночас тривала ідеологічна обробка громадян нашої держави, що здійснювалася тоталітарною державою, призвела до деформації суспільної правосвідомості й у результаті створила атмосферу невпевненості громадян у власній захищеності. Саме тому потребує свого усвідомлення необхідність утвердження в суспільній свідомості та соціальній практиці невідчужуваності інформаційних прав громадян, а також обов'язкового нормативного закріплення механізму їх захисту.

Відтак важливим етапом дослідницького завдання виступає з'ясування місця й ролі деяких, найбільш важливих нормативно-правових актів, які можуть розглядатися як основні щодо захисту інформаційних прав громадян.

Важливість та своєчасність розробки цієї теми підтверджується і рівнем її наукової розробленості. Серед вітчизняних дослідників вже напрацьовано чимало наукових праць, присвячених окремим аспектам інформаційної політики, інформаційного суспільства, інформаційної безпеки України: І.В. Арістова, В.Ю. Баскаков, В.І. Гурковський, М.І. Дімчо-

гло, С.Ф. Джерджа, В.А. Залізник, Б.А. Кормич, О.В. Кохановська, І.Ю. Кругул, Г.М. Красноступ, В.А. Ліпкан, Ю.Є. Максименко, О.А. Мандзюк, А.І. Марущак, П.Є. Матвієнко, А.М.Новицький, В.Д.Павловський, Л.І.Рудник, О.П.Світличний, І.М.Сопілко, В.Ю.Степанов, К.Г. Татарникова, А.В. Тунік, К.П. Череповський, О.В. Чуприна, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, О.В. Шелета тощо.

Натомість жодним із цих дослідників не було окремо вивчено регулятивну роль Національної стратегії у сфері прав людини у захисті інформаційних прав громадян.

Постановка завдання – визначити роль Національної стратегії у сфері прав людини [1] в правовому захисті інформаційних прав громадян.

Результати дослідження. В умовах тимчасової окупації частини території України та військової агресії Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей проблема захисту прав і свобод людини постає особливо гостро. Поряд із першочерговими завданнями щодо зміцнення національної безпеки, подолання економічної кризи, реформування державного управління тощо захист прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях. У кризовій ситуації ризики непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства [1].

Враховуючи те, що об'єктом нашої наукової уваги є виключно інформаційні права громадян, розгляд даного нормативно-правового акту ми вирішили здійснити через з'ясування його ролі у захисті саме цієї категорії прав.

Підкреслимо, що інформаційні права громадян мають особливу значимість у сучасному житті, насамперед, тому, що вони сприяють комунікації між індивідами і соціальними групами, між особистістю і державою. Нерозуміння цього унеможливило адекватну оцінку всієї системи складних політичних, соціальних, економічних, міжнародних відносин, не сприяє звільненню людини від надмірної залежності від держави. Окрім того, інформаційні права є визначальним чинником правового статусу людини в інформаційному суспільстві, задоволення її інформаційних потреб й інтересів.

Своєю чергою слід зазначити, що нині вже просто важко уявити життя сучасного українця навіть у маленькому місті чи селі без залучення до інформаційних відносин, а відповідно – без належної реалізації інформаційних прав. Тому ми переконані, що має бути створено дієвий механізм захисту інформаційних прав громадян.

Натомість досі наука інформаційного права не має теоретичного обґрунтування того, яким має бути правовий механізм захисту інформаційних прав громадян.

Зазвичай, теоретики права розкривають поняття «механізм» як систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється результативне правове впорядкування суспільних відносин та подолання перепон, які стоять на шляху задоволення інтересів суб'єктів права [2, с. 156; 3, с. 112]. Стратегічною метою зазначеної системи є захист прав людини.

До складових елементів механізму правового регулювання вчені відносять [2, с. 156; 3, с. 112]: норми права, нормативно-правові акти, юридичні факти, правові відносини, акти реалізації, тлумачення та застосування норм права, законність, правосвідомість і правова культура.

Підкреслимо, що за своєю сутністю правовий механізм захисту громадянином своїх інформаційних прав – це динамічний взаємозв'язок носія інформаційних прав на захист та відповідного державного органу, що здійснюється у процесуальному режимі реалізації взаємодії з метою захисту суб'єктивних інформаційних прав.

Отже, екстраполюючи вищезазначені положення до теми нашого дослідження, зазначимо, що одним із елементів механізму захисту інформаційних прав громадян виступають нормативно-правові акти в інформаційній сфері. І одним із основоположних є Національна стратегія у сфері прав людини [1] (далі – Стратегія). Затвердження останньої було зумовлено необхідністю вдосконалення діяльності держави щодо утвердження та захисту прав і свобод людини, створення дієвого механізму захисту в Україні прав і свобод людини, вирішення системних проблем у зазначеній сфері.

З огляду на обмежений обсяг, у межах цієї статті нами аналізуватиметься не весь текст Стратегії, а лише ті положення, що безпосередньо стосуються теми нашого дослідження: інформаційної сфери взагалі, захисту інформаційних прав громадян, а також судового захисту прав громадян.

Стратегія зосереджена на вирішенні основних системних проблем у сфері захисту прав і свобод людини та нових викликах суспільства, але не вичерпує повністю проблематику у зазначеній сфері.

Метою реалізації Стратегії проголошено забезпечення пріоритетності прав і свобод людини, як визначального чинника під час визначення державної політики, прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Не зовсім зрозуміло, що малося на увазі під словом «пріоритетності». Пріоритетності перед чим? Перед інтересами держави, чи то інтересами суспільства? Так само не зовсім зрозуміло, чому, пропагуючи ідею побудови громадянського суспільства, впровадження концепції людиноцентризму, серед суб'єктів прийняття рішень надбудуємо лише складові інституціональної структури, зовсім нехтуючи громадськими об'єднаннями?

Результатом виконання Стратегії має стати запровадження системного підходу до виконання завдань та забезпечення узгодженості дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері прав і свобод людини, створення в Україні ефективного (доступного, зрозумілого, передбачуваного) механізму реалізації та захисту прав і свобод людини.

Стосовно результату, то, на наш погляд, в Стратегії має відбуватися не констатація тих чи інших фактів, а, передусім, закладатися основи для прогнозування формування тих чи інших правових відносин. Таким чином, Стратегія зміщується в бік прогностичний, а не констатуючий. В даному випадку за змістом аналізованого документа в ньому сформовано механізм узгодження дій органів державної влади між собою. Відтак порушено елементарні правила формальної логіки: спочатку йдеться про пріоритетність прав людини, але, насправді, йдеться про удосконалення взаємодії органів державної влади між собою щодо здійснення даної діяльності. Тобто, фактично за змістом йдеться не про права людини, а про діяльність органів держави, яка має відповідати певним критеріям. Акцент зміщений не в той бік. Поза це, знову ж таки, упущено важливий елемент – громадські об'єднання, конкретних громадян. Адже абсолютно неправильним є викреслення громадян із самого процесу забезпечення їх же прав. Ми таким чином позбавляємо прав суб'єкта на активні дії з його боку.

Звісно, зазначений документ обов'язково має бути складовим правової системи кожної держави, що прагне не лише бути такою за назвою, а й дійсно бути правовою. Однак це стосується лише такого нормативно-правового акту, який не лише написаний юридично грамотно за формою із залученням провідних юристів-правознавців й теоретиків права, а й такого, що здатен реально впливати на систему правових відносин, правовий простір, містити реальні механізми реалізації прав людини.

Однак здійснивши догматико-юридичний, правничо-герменевтичний та логіко-семантичний аналіз, ми цього не побачили. Далі зупинимось на кожному нашому конкретному зауваженні.

Першочергово підкреслимо, що в документі неправильно з позицій як здорового глузду, так і з позицій юридичної техніки сформульовано принципи Стратегії, які фактично виступають основою даної діяльності.

По-перше, принцип «гарантування рівності та недискримінації у забезпеченні прав і свобод людини», на наш погляд, сформульовано неправильно.

Дискримінація [4] (лат. *discriminatio* «розрізнення») – будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав. Поняття охоплює виключення або обмеження можливостей для членів певної групи відносно можливостей інших груп. Тобто, вжито слова із тотожним змістом «рівність» та «недискримінація», й ми переконані, що варто залишити в документі лише один із них.

По-друге, вживаються неприйнятні русизми: один із принципів Стратегії сформульовано так: «відкритість і прозорість реалізації положень Стратегії з метою максимального залучення до її реалізації та моніторингу всіх заінтересованих сторін».

По-третє, незрозуміло, як можна визначити «добросовісність при тлумаченні та реалізації Стратегії», що визначено одним із принципів.

По-четверте, «планування розподілу фінансових та інших ресурсів, виходячи з необхідності досягнення цілей Стратегії» апіорі не може бути принципом Стратегії.

По-п'яте, визначений в Стратегії принцип «забезпечення своєчасного реагування на нові виклики» сам по собі беззмстовний, оскільки такі виклики в Стратегії не визначені, а тому не зрозуміло, що автори розуміють під цим поняттям, й до того ж відбувається термінологічна плутанина між вживаними поняттями «виклики» й «загрози». А якщо виходити з положень Закону України «Про основи національної безпеки України», то даний термін взагалі не є юридичним.

Окрім того, наш подив викликало формулювання одного з очікуваних результатів Стратегії, вказаного у стратегічному напрямі «Забезпечення права на життя»: «створено ефективну систему, спрямовану на забезпечення протидії злочинним діянням проти життя людини, запобігання їм, припинення та покарання за такі діяння, відшкодування сім'ям потерпілих».

У нас виникло одразу декілька зауважень: 1) «припинення» злочинних діянь входить до поняття «протидія», адже протидія злочинам включає попередження і боротьбу, а «припинення», своєю чергою, є однією зі стадій боротьби. Тому таке викладення даного положення є некоректним; 2) чому вживається слово покарання, а не відповідальність? (поняття відповідальності ширше, аніж поняття покарання. Натомість відповідальність можлива як із застосуванням покарання, так і без його застосування).

Задля більш глибокого дослідження даного питання ми вирішили звернутися до теоретичних напрацювань теорії держави і права [3], де існує поняття ретроспективна юридична відповідальність – тобто регламентоване законом реагування держави на вчинене особою правопорушення у формі застосування до винного державно-примусових заходів, що містять у собі невідгідні для правопорушника правові наслідки.

Ретроспективна юридична відповідальність характеризується такими ознаками: 1) юридична відповідальність нерозривно пов'язана з державним примусом, що визначає її якість, як відповідальності юридичної; 2) юридична відповідальність є негативною реакцією держави на правопорушення і суб'єкта, що винний у його скоєнні; 3) юридична відповідальність – це не просто обов'язок «притерпіти», а це примусовий обов'язок, який забезпечується в установленому порядку державою; 4) відповідальність носить характер покарання чи компенсуючий характер відшкодування скоєного збитку; 5) юридична відповідальність є одним із видів державного примусу, що існує поряд із заходами захисту суб'єктивних прав, законних інтересів членів суспільства, заходами примусового характеру, що забезпечують належну і ефективну роботу механізму правового регулювання.

Відтак, правові покарання є всього лише різновидом правових обмежень [5, с. 186]. Тож вжиття даного терміну є неправильним.

Однак на цьому юридична некоректність не закінчилась. Розглядаємо наступний з очікуваних результатів Стратегії: «додержуються норми міжнародного права для захисту життя мирного населення на тимчасово окупованій території України».

По-перше, для захисту мирного населення на тимчасово окупованій території України мають виконуватись не лише норми міжнародного, а й, передусім, норми вітчизняного права». Роль так званих «Мінських угод» і міжнародного права колись ще буде належним чином оцінена прийдешніми поколіннями, натомість національне право, відповідність національним інтересам – це дороговкази руху нашої держави у річище державності і побудови правової держави.

По-друге, слово «додержуються» – русизм й варто його замінити на український аналог – «дотримуються».

Однак найбільшу нашу зацікавленість у межах даного дослідження становлять стратегічні напрями Стратегії «Забезпечення права на справедливий суд» та «Забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації та вільного розвитку особистості».

Розглянемо ці два розділи у порядку черговості.

«Забезпечення права на справедливий суд». У Стратегії зазначається, що нині в державі неналежним чином забезпечується право на незалежний, безсторонній та неупереджений суд, про що свідчить, зокрема, наявність факторів залежності суддів від виконавчої та законодавчої гілок влади; непрозорість формування суддівського корпусу; недосконалість процесуальних інструментів для захисту прав та інтересів осіб; система надання безоплатної правової допомоги не враховує нові категорії осіб, які її потребують; систематичне невиконання рішень судів; недостатній рівень єдності та послідовності судової практики; невідповідність міжнародним стандартам законодавства у сфері судочинства та практики його застосування.

Тому в якості Стратегічної мети обрано: 1) забезпечення права на незалежний та справедливий суд у розумний строк; 2) створення доступної та ефективної системи судочинства, що відповідатиме європейським цінностям та стандартам захисту прав людини.

У результаті імплементації попередніх пунктів очікувані результати є такими: 1) забезпечено доступність до правосуддя для кожної особи; 2) деполітизовано та приведено у відповідність із міжнародними стандартами процеси формування суддівського корпусу та притягнення суддів до відповідальності; 3) забезпечено незалежність, безсторонність, ефективність та інституційну спроможність судової системи; 4) підвищено прозорість діяльності суддів та рівень їх відповідальності; 5) усунуто недоліки процесуального законодавства та забезпечено здійснення ефективного судочинства у розумні строки, послідовну судову практику; 6) працює ефективна система виконавчого провадження, у розумні строки виконуються судові рішення й рішення інших органів, зокрема завдяки запровадженню інституту приватних виконавців; 7) підвищено професійний рівень суддів; 8) удосконалено систему суддівського самоврядування; 9) забезпечено гарантії професійної діяльності адвокатів; 10) удосконалено стандарти якості надання правової допомоги та забезпечено їх дотримання; 11) розширено можливості надання первинної та вторинної безоплатної правової допомоги у цивільних та адміністративних справах; 12) забезпечено якісну і доступну правову допомогу через адвокатуру та ефективну систему безоплатної правової допомоги; 13) здійснюється розподіл справ між суддями виключно незалежною автоматизованою системою; 14) впроваджено інститут конституційної скарги; 15) забезпечено відповідно до європейських стандартів доступ до правосуддя дітей, людей з інвалідністю, повнолітніх недієздатних осіб та осіб із обмеженою дієздатністю.

Застосування нами методу порівняльного правового аналізу, юридико-догматичного підходу та прикладного системного аналізу уможливило твердити, що фактично дана Стратегія закладає основи щодо подальшого реформування судової влади в Україні, визначаючи векторні напрями такої реформи. І це суттєво і важливо нині. Однак переконані, що одночасно з такими стратегічними документами мають прийматися їм на виконання закони. Тоді це буде логічним як в сенсі правотворення, так і в сенсі державного впливу на суспільні відносини. Натомість маємо ситуацію, коли прийнявши стратегію на кшталт цієї, держава ніби робить кроки вперед, однак, насправді, лишається на тому самому місці.

Окрім попередньо розглянутого розділу, зацікавленість у межах нашого дослідження становить розділ «Забезпечення свободи думки і слова, вираження поглядів і переконань, доступу до інформації та вільного розвитку особистості».

У цьому розділі розробники вказують на існування низки проблем, які залишаються неврегульованими у зазначеній сфері: 1) надмірне державне регулювання інформаційних відносин; 2) неналежний рівень захисту журналістів; 3) державна пропаганда та обмеження публічних висловлювань з окремих питань; 4) вплив власників засобів масової інформації на формування редакційної політики; 5) неналежна практика реалізації законодавства у

сфері доступу до інформації, в тому числі публічної інформації; відсутність гарантованого доступу кожного до інформаційних ресурсів, зокрема до мережі Інтернет.

Стратегічною метою в цьому розділі названо «забезпечення вільного обміну інформацією та свободи вираження поглядів і переконань».

А до очікуваних результатів віднесено: 1) додержання принципів ідеологічної багатоманітності, впровадження інформаційної політики захисту і протидії інформаційній війні, недопущення мови ворожнечі; 2) забезпеченість свободи діяльності засобів масової інформації, що включає, зокрема, свободу редакційної політики, прозорість інформації стосовно власності і джерел фінансування засобів масової інформації, захист професійної діяльності та безпеку журналістів; 3) реформованість друкованих засобів масової інформації державної та комунальної форм власності, обмеженість до необхідного мінімуму державного регулювання діяльності засобів масової інформації; 4) розмежованість діяльності офіційних друкованих видань державних органів, органів місцевого самоврядування та інших засобів масової інформації; 5) гарантування права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, обмеження здійснення цих прав встановлюються виключно законом і є необхідними в демократичному суспільстві для забезпечення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності, громадського порядку, запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошення інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 6) вжиття заходів щодо забезпечення надання інформації людям з інвалідності у максимально доступній для них формі; 7) створення умов для вільного розвитку особистості, зокрема шляхом реформування системи освіти в Україні; 8) забезпечення ефективного доступу до інформації, у тому числі публічної інформації; 9) забезпечення системи гарантій доступу кожного до інформаційних ресурсів, зокрема до мережі Інтернет.

Щодо перерахованих пунктів сформулюємо такі висновки:

1) відсутність знань щодо юридичної техніки в укладачів документа призвела до методологічних помилок у тексті. Наприклад, автори вживають відсутнє у вітчизняному правовому просторі поняття «інформаційна політика захисту і протидії інформаційній війні». Чинне законодавство, а також доктринальні джерела використовують поняття «державна інформаційна політика», «інформаційна безпека», «інформаційна війна», «загрози інформаційній безпеці» [6–13] тощо;

2) зазначення тезису щодо «свободи редакційної політики, прозорості інформації стосовно власності і джерел фінансування засобів масової інформації» у сучасній Україні є певним чином утопічним, адже майже всі телеканали (окрім Першого Національного) перебувають у приватній власності окремих осіб чи медіа-холдингів, й провідною своєю метою мають поширення власних ідеологічних позицій серед широких верств населення. За таких умов абсолютно неможливо вести мову про свободу редакційної політики.

До того ж, жодного слова у даному документі не згадано щодо можливостей тотальних впливів на свідомість через ЗМІ та соціальні мережі. Й абсолютно не підкреслюється, що сучасна інформаційна війна всередині України проявляється саме в тенденційному висвітленні певних подій у мас-медіа з метою маніпулювати суспільною свідомістю через маніпулювання свідомістю соціально-активних індивідів у контексті формування суспільної моралі [14]. При цьому не виключається й широке застосування дезінформації, інформаційного шантажу з використанням результатів електронного контролю за життям людей, їх політичною діяльністю і особистими планами, у використанні всієї могутності сучасних ЗМІ з метою отримати односторонні політичні, економічні стратегічні переваги [15]. На сьогодні ми в медіапросторі маємо кілька фінансово-політичних угруповань, які фактично тотально монополізували телерадіопростір [16].

Наголошуємо, що методологічні помилки даного документа спостерігаються при аналізові майже будь-якого положення, що є неприпустимим для нормативно-правового акту під назвою Стратегія.

Висновки. Відтак, здійснивши контент-аналіз Національної стратегії у сфері прав людини, доходимо висновку: значна кількість її положень є суто декларативними, науково необґрунтованими та не відповідають реальності, а тому не можуть чинити вплив на суспільні відносини у сфері захисту прав людини, у т. ч. інформаційних, в Україні.

Тож знов констатуємо, що до розроблення нормативно-правових актів загальнодержавного рівня не залучають фахівців відповідного профілю, що в результаті призводить до юридично неграмотних, неточних, а подекуди й хибних конструкцій. І це відбувається на тлі наявності потужного наукового потенціалу й прогресивних науковців у сфері правових наук, здатних не лише створити ефективне правове поле, а й реалізовувати наукове супроводження його впливу на всі сфери суспільного життя. Застосування даного підходу уможливило б допущення помилок, прогалин та колізій у нормативно-правових актах, і тим самим поліпшити та спростити життя кожного пересічного українця.

Отже, ми переконані, що з метою ефективного захисту інформаційних прав громадян під час підготовки та імплементації політико-правових стратегій і рішень у життя суспільства необхідним є використання теоретичних напрацювань фахівців теорії права та інформаційного права.

Список використаних джерел:

1. Національна стратегія у сфері прав людини: Указ Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/501/2015>.
2. Пендюра М.М. Теорія держави і права: посібник для підготовки до іспитів. – К.: ТЕКСТ, 2009. – 208 с.
3. Актуальні проблеми теорії держави та права: [навчальний посібник] / [Є.В. Білозьоров, Є.О. Гіда, А.М. Завальний та ін.]; за заг. ред. Є.О. Гіди. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2010. – 264 с.
4. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В.Т. Бусел. – К., 2009. – 1 736 с. – С. 429–430.
5. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве / А.В. Малько – М.: Юристъ, 2003. – 250 с.
6. Ліпкан В.А. Правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні: [моногр.] / В.А. Ліпкан, І.М. Сопілко, В.О. Кір'ян / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2015. – 664 с.
7. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія / І.В. Арістова / За загальною редакцією О.М. Бандурки. – Харків: Ун-т внутрішніх справ, 2000. – 368 с.
8. Ліпкан В.А. Консолідація інформаційного законодавства України: [монографія] / В.А. Ліпкан, М.І. Дімчогло / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2014. – 416 с.
9. Ліпкан В.А. Адміністративно-правовий режим інформації з обмеженим доступом: [монографія] / В.А. Ліпкан, В.Ю. Баскаков / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2013. – 344 с.
10. Ліпкан В.А. Систематизація інформаційного законодавства України: [монографія] / В.А. Ліпкан, В.А. Залізник / за заг. ред. В.А. Ліпкана. – К.: ФОП О.С. Ліпкан, 2012. – 304 с.
11. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики): монографія / В.С. Цимбалюк. – К.: «Освіта України», 2010. – 388 с.
12. Цимбалюк В.С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства / В.С. Цимбалюк. – К.: «Освіта України», 2011. – 426 с.
13. Основи інформаційного права України: [навч. посіб.]; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. – К.: Знання, 2009.
14. Цимбалюк В.С. Суспільна мораль як різновид інформаційної безпеки / В.С. Цимбалюк // Правова інформатика. – 2010. – № 1 (25). – С. 23–29.
15. Гурковський В.І. Державне управління розбудовою інформаційного суспільства в Україні (історія, теорія, практика). – К. – 2010. – 396 с. – 84 с.
16. Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: матеріали парлам. слухань у Верховній Раді України 18 червня 2014 р. / Верховна Рада України; Комітет ВР України з питань інформатизації та інформаційних технологій. – К., – 2014. – 196 с. – 13 с.

